

اصول و قواعد استاندارد

فهرست نویسی

نسخ خطی

افشین موسوی چلک

عنوان، و شرح مسئولیت ذکر شده است. در طرح مارک آمریکا برای این ناحیه، بلوک - 2 در نظر گرفته شده است و در این بلوک بیشترین فیلدی که برای نسخ کاربرد دارد، فیلد فرعی Sa از فیلد ۲۴۵ است که برای عنوان اصلی در نظر گرفته شده است.

ناحیه بعدی، ناحیه ویرایش است که این ناحیه برای نسخ خطی در نظر گرفته شده است، ولی کاربرد کمتری دارد. ناحیه بعدی، تاریخ می باشد که در این ناحیه، نحوه نگارش تاریخ یا تاریخ های مندرج در نسخ خطی یا مجموعه های خطی مطرح شده است.

بعد از این ناحیه، ناحیه توصیف ظاهری نسخ خطی است که در آن به ترتیب اندازه اثر، که برای نسخ خطی از برگ صفحه، جلد، اثر، جعبه و پا استفاده می شود. بعد از ابعاد در این قسمت، دیگر جزئیات ظاهری از قبیل نام ماده ای که آثار خطی بر آن نگاشته شده است، مانند پارشمن، پوست گوساله (به غیر از کاغذ) و وضعیت تصاویر آورده می شود و مارک برای این ناحیه، بلوک - 3 در نظر گرفته شده است.

ناحیه یادداشت از ناحیه های دیگر توصیف نسخ خطی به شمار می رود که در آن ماهیت، دامنه و شکل هنری، زبان اثر، جزئیات ویژه خلاصه و ... ذکر می شود. در مارک، بلوک - 5 برای ورود اطلاعات این قسمت در نظر گرفته شده است که خود به چند فیلد اصلی و چند فیلد فرعی تقسیم می شود.

کتابخانه کنگره آمریکا، که از معتبرترین کتابخانه های جهان است، فهرست نسخ خطی کتابخانه خود را تحت عنوان (National Union Catalog Of Manuscripts Collection

= NUCMC) هم به صورت چاپی و هم الکترونیکی منتشر می کند که این فهرست در قسمت توصیفی از قواعد چهارم انگلو امریکن پیروی می کند.

یکی از منابع اطلاعاتی با ارزش در کتابخانه ها، نسخه های خطی است که در اکثر کتابخانه های بزرگ وجود دارد و از آنها به خوبی نگهداری می شود. آنچه که علاوه بر حفظ و نگهداری آنها اهمیت دارد، سازماندهی می باشد.

تنها راه سازماندهی نسخ خطی، فهرست نویسی است و حالا این سوال مطرح می شود که فهرست نویسی این منابع باید براساس چه معیار و اصولی باشد؟ آیا هر شخص فهرست نویسی می تواند به سلیقه خود عمل کند، یا قواعد استاندارد برای این امور در نظر گرفته شده است.

قبل از پاسخ به این سوال باید گفت که: فهرست نویسی منابع به دو قسم توصیفی و تحلیلی تقسیم می شود که برای هر کدام نیز قواعد و استانداردهایی تدوین گردیده است که در ذیل به آنها پرداخته خواهد شد:

قواعد فهرست نویسی توصیفی برای نسخ خطی

یکی از منابع در زمینه قواعد فهرست نویسی توصیفی که در اکثر کشورهای جهان استفاده می شود، ویرایش دوم کتاب قواعد فهرست نویسی انگلو- امریکن (Anglo - American Catalogingn Rules= AACR2) است که فصل چهارم این کتاب به قواعد فهرست نویسی توصیفی نسخ خطی اختصاص دارد. قواعد فهرست نویسی انگلو امریکن، قواعد مفصلی را در مورد هر ناحیه از توصیف تهیه دیده و مثال های بی شماری را جهت تبیین این قواعد آورده است. قواعد عمومی در فصل اول و قواعد مربوط به نسخ خطی در فصل چهارم کتاب ارائه شده است.

اولین ناحیه توصیف، ناحیه عنوان و شرح مسئولیت می باشد که در این ناحیه، نحوه نگارش عنوان اصلی، مشخصات عمومی مواد، عنوان های موازی، دیگر اطلاعات

سرشناسه در فهرست‌های نسخ خطی

در میان نقاط بازیابی که به یک پیشینه فهرست‌نویسی اختصاص می‌یابد، یک نقطه به عنوان سرشناسه انتخاب می‌شود. برای تعیین سرشناسه باید از قواعد و استانداردهای نگارش یافته استفاده کرد. فصل ۲۱ قواعد فهرست‌نویسی انگلو امریکن به انتخاب نقاط بازیابی و تخصیص سرشناسه اختصاص دارد که عمدتاً بر اساس اصول فهرست‌نویسی پارس بنیاد نهاده شده است.

در فهرست‌های نسخ خطی سرشناسه از ملزومات است و باید در فهرست‌نویسی نیز ذکر گردد. در NUCMC این بخش در رکوردها ذکر شده است و در فرمت مارک بلوک 1- به این امر اختصاص یافته است.

فهرست‌نویسی تحلیلی در فهرست‌های نسخ خطی

یکی از بخش‌های مهم در فهرست‌نویسی فهرست تحلیلی می‌باشد و از مهمترین نقاط بازیابی منابع به شمار می‌رود.

برای بازیابی و جستجو از طریق موضوع منابع، دو روش وجود دارد: روش اول به وسیله کلمات موجود در عناوین و یا یادداشت‌ها است. در این روش نقاط بازیابی قابل دسترس را کلمات موجود در عنوان و یادداشت‌های یک توصیف کتابشناختی تشکیل می‌دهند. از مزیت این روش آن است که اطلاعات را می‌توان از طریق کلماتی که پدیدآور به کار برده به دست آورد. از معایب آن این است که هنگامی که کاربر خواهان بازیابی تمامی

اطلاعات یا اطلاعاتی هر چه بیشتر پیرامون موضوعی معین باشد، باید به دنبال تمامی مترادف‌های آن موضوع به جستجو پردازد. مشکل دیگر هنگامی بروز می‌کند که عنوان شامل کلماتی که بیانگر محتوای موضوعی هستند، نباشد.

روش دوم جستجو با واژگان کنترل شده است که کلمات یا اصطلاحات خاص که به منزله عبارات موضوعی تعیین شده‌اند، به هر پیشینه اختصاص می‌یابند. هر عبارت به طور معمول تنها یک موضوع را معرفی می‌کند و یک موضوع معین به طور معمول بوسیله تنها یک عبارت معرفی می‌شود. این روش به سیاهه‌ای اصلی از عبارات

وابسته است که می‌توان آنها را به مدارک تخصیص داد. در فهرست‌های کتابخانه‌ای این سیاهه "سر عنوان‌های موضوعی" خوانده می‌شود.

در فهرست‌های نسخ خطی، مانند سایر منابع باید از سر عنوان‌های موضوعی جهت فهرست تحلیلی استفاده کرد. همانطور که در کتابخانه کنگره آمریکا از سرعنوان‌های موضوعی کتابخانه کنگره (Library of Congress Subject Headings = LCSH) استفاده می‌کند، در فرمت مارک بلوک 6 برای ورود اطلاعات شناسه‌های موضوعی اختصاص یافته است که خود به فیله‌های کوچک‌تر تقسیم شده است. برای اطلاعات بیشتر در مورد فهرست‌نویسی نسخ خطی به شکل‌های 1 و 2 نگاه کنید.

Author: J`am`i, 1414-1492.
Title: Silsilat al-zahab, [1568].
Description: 1 v. ; 16 x 9.5 cm.
Notes: Sufi poem of Naqshabandi doxology; part of Haft awrang.
Ethé, H. India Office, 1300 (9)
Purchased from the Wellcome-Kraus collection in 1949.
Fair nasta`līq; "unw`ans in gold and colors.
Islamic binding, in red.
Copied during A.H. 975-976 [A.D. 1568].
Subjects: Persian language and literature -- Poetry.
Theology -- Sufism.
Naqshabandīyah.
Persian poetry.
Other authors: J`am`i, 1414-1492. Haft awrang.
Location: Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, CT
Control No.: CTYAFNB2689-A
Tagged display | [Next Record](#) | [Brief Record Display](#) | [New Search](#)
This display was generated by the CNIDR Web-Z39.50 gateway, version 1.08, with Library of Congress Modifications.

شکل ۱- نمونه‌ای از فهرست کتاب سلسله الذهب در NUCMC

Records 1 through 1 of 149 returned.

```
001 CTYAFNB2689-A
003 CSTRLIN
006 t 000 0 per d
008 000607s1568 ctu
035 $a(CtY)notisFNB2689
040 $aCtY-BR$cCtY-BR$eappp$dCSTRLIN
100 0 $aJ`am`i,$d1414-1492.
245 10$aSilsilat al-zahab,$f[1568].
300 $a1$fv. ;$cl6 x 9.5 cm.
520 $aSufi poem of Naqshabandi doxology; part of Haft awrang.
510 4 $aEthé, H. India Office,$d1300 (9)
561 $aPurchased from the Wellcome-Kraus collection in 1949.
500 $aFair nasta`līq; "unw`ans in gold and colors.
500 $aIslamic binding, in red.
500 $aCopied during A.H. 975-976 [A.D. 1568].
650 4$aPersian language and literature?xPoetry.
650 4$aTheology?xSufism.
650 4$aNaqshabandīyah.
650 0$aPersian poetry.
700 0 $aJ`am`i,$d1414-1492.$tHaft awrang.
852 $aBeinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University,
```

شکل ۲- نمونه‌ای از فهرست یک رکورد در NUCMC به صورت Tag فرمت

۳۴
کتابخانه

کنترل مستند در فهرست‌های نسخ خطی

مستند سازی مشتمل بر فرایندی است که هر دو مقوله فهرست نویسی توصیفی و موضوعی را در بردارد به منظور تحقق هدف فهرست به منزله ابزاری جهت بازیابی تمامی آثار نویسنده‌ای معین یا تمامی آثار پیرامون موضوعی خاص، نقاط بازیابی برای پیشینه‌های کتاب‌شناختی تحت قاعده در آمده و مستند می‌شوند. به عبارت دیگر، تمامی آثار متعلق به نویسنده‌ای معین یا پیرامون موضوعی معین تحت نام هر نویسنده و نیز هر موضوع هنگامی که برای نخستین بار مورد استفاده قرار می‌گیرد، مستند می‌شوند و حاصل این تصمیم در پیشینه‌ای به نام پیشینه مستند ثبت می‌شود، علاوه بر این، به منظور ایجاد امکان بازیابی از طریق نام‌های مختلف و شکل‌های متفاوت یک اسم یا یک موضوع، ارجاعات متقابل برای یک سرعنوان معین در فهرست تهیه می‌شود و در پیشینه مستند مربوط ثبت می‌گردد. همین امر در مورد ارجاعات بین سرعنوان‌های مرتبط صدق می‌کند.

اهداف کنترل مستند به شرح ذیل است:

- ۱- حصول اطمینان از این امر که تمامی آثار نویسنده‌ای خاص از طریق نقاط دستیابی یکسان قابل بازیابی است.
  - ۲- حصول اطمینان از این امر که تنها آثار همین نویسنده تحت سرعنوان خاص وارد می‌شود.
  - ۳- صرفه‌جویی در وقت و نیرویی که لازم است هر بار که اثری از همین نویسنده فهرست می‌شود، صرف برقراری سرعنوانی برای آن گردد.
- در نسخ خطی که پدیدآورندگان دارای نام‌های مختلف می‌باشند و اکثر آرای نام شهر، لقب و... هستند، و یا شکل‌های متفاوتی از نام را در آثار خود به کار می‌برند، لازم است که بایگانی مستند نام‌ها وجود داشته باشد و در فهرست نویسی نسخ از این بایگانی استفاده گردد. در فهرست نسخ خطی کتابخانه کنگره آمریکا (NUCMC) برای این که نام افراد را در سرشناسه، شناسه‌های افزوده و موضوع (وقتی نام شخص موضوع قرار می‌گیرد) در فهرست درج نمایند، از بایگانی مستند نویسندگان استفاده می‌کنند.
- نظام‌های مستند موضوعی تا حد بسیار زیادی از نظام کنترل مستند نام‌ها پیروی می‌کنند و نظام‌های مستند موضوعی دو

هدف تضمین یکپارچگی و یکدستی در واژگان سرعنوان‌های موضوعی و ارجاعات متقابل را دنبال می‌کنند. در (NUCMC) از بایگانی مستند کتابخانه کنگره آمریکا (Library of congress Authority File) استفاده می‌شوند.

فهرست نویسی نسخ خطی در ایران

فهرست نویسی نسخ خطی از دیر باز مورد توجه بوده و فهرست نویسان نسخ خطی زحمات زیادی را در این راه تحمل نموده‌اند و فهرست‌های موجود که تنها ابزار بازیابی اطلاعات نسخ خطی می‌باشد، نتیجه زحمات طاقت‌فرسای این عزیزان می‌باشد، اما با توجه به این که هدف از فهرست نویسی استاندارد سازی و متحدالشکل کردن مشخصات کتاب‌شناختی می‌باشد، آنچه در ایران توسط فهرست نویسان نسخ خطی با تجربه فراوان و ارزشمندی که در زمینه نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی داشته‌اند، هر کدام به سلیقه‌ای فهرست‌ها را تدوین نموده‌اند. با توجه به بررسی‌ای که نگارنده در فهرست‌های نسخ خطی منتشر شده در ایران نموده، نکاتی چند به شرح ذیل مشاهده گردیده است:

- در قسمت فهرست نویسی تحلیلی از قواعد فهرست نویسی انگلو- امریکن پیروی نشده که این امر باعث عدم یکدستی مشخصات کتاب‌شناختی در فهرست‌ها گردیده است.
- در قسمت فهرست تحلیلی از زبان آزاد استفاده شده است و از سرعنوان‌های موضوعی قابل استناد استفاده نگردیده است، که همین امر باعث عدم جستجوی دقیق موضوعی می‌شود و جامعیت و مانعیت جستجو را پائین می‌آورد.
- قسمت سرشناسه که از قسمت‌های مهم در فهرست نویسی به شمار می‌رود از قواعد فراوانی بهره می‌برد که در فهرست‌های نسخ خطی منتشر شده از این قواعد استفاده نگردیده است.
- از بایگانی کنترل مستندات استفاده نگردیده است.
- برای ورود اطلاعات فهرست‌های نسخ خطی در نرم افزارهای کتابخانه‌ای از فرمت استاندارد استفاده نشده است.

منابع و مآخذ

۱. جان، لوئیس مای. فهرست‌نویسی ورده بندی. ترجمه زهیر حیاتی و زهرا ستوده - ویرایش دوم. تهران: نشر کتابدار، ۱۳۷۹.
۲. قواعد فهرست نویسی انگلو امریکن/الجمن کتابداران امریکا... او دیگران، ترجمه رحمت‌الله فتاحی ویراسته اسدالله آزاد - ویرایش دوم. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی، ۱۳۷۱.
3. Fields for use in manuscript cataloging. (online). Available: <http://rnc.library.controll.edu/services/cheatsheet>.
4. library of Congress Authority File. (online). Available: <http://lcauth.dra.com>
5. National union Cataloging of Manuscripts Collections (NUCMC) (online). Available: <http://www.loc.gov/coll/nucmc.html>